

su nastali najmanje pola stoljeća prije njega. U kodeksima iz 15. st. pojava slova Ѡ u brojevnoj vrijednosti prava je rijetkost, a slovo Ѡ u glasovnoj je službi potvrđeno samo četiri puta u vatikanskom brevijaru *Vat. Slav. 19* iz 1465. godine (u ligaturi sa Ѣ ili Ѣ): u rubrici u skraćenicama *eplie* (54b) i *epli* (100c), u incipitu »berša« u primjeru *n'z(e)mli* (307d) i jednom u pridjevu *živ<a>* (275a). Od druge polovice 14. st. sve se češće pojavljuje kao skraćenica za zamjenicu *iže* kada je ova skraćena samo na prvo slovo i to najčešće u kodeksima južne, zadarsko-krbavske skupine. U toj je ulozi zabilježeno u vatikanskim brevijarima *Illirico 5*, *Illirico 6* i *Illirico 10*, *Humskom brevijaru*, *Newyorškom misalu*, *Rimskom brevijaru D 215* i *Brevijaru popa Mavra*. Slovo Ѡ u većini se rukopisa 15. st. pojavljuje kao inicijal. U ostalim ranije zabilježenim ulogama njegova je pojava velika rijetkost, osobito u mlađim tekstovima iz druge polovice 15. st.

3. Brojevna vrijednost slova

Osim za bilježenje glasova, slova su služila i kao znakovi za brojeve. Tada su se od ostalih dijelova teksta odvajala točkama, a iznad njih se najčešće stavljala i titla, primjerice ·Ѡ· (= 2). Kao i u suvremenom brojevnom sustavu, desetice su dolazile ispred jedinica, stotice ispred desetica, a tisućice ispred stotica, primjerice ·Ѡ·Ѡ·Ѣ·Ѣ· (= 1499). Iznimka su jedino brojevi 11–19 kod kojih su jedinice pisane ispred desetica, primjerice ·ѢѢѠ· (= 13). Kada se govori o brojevnoj vrijednosti slova, često se ističe da u glagoljici, za razliku od ćirilice u kojoj slova koja nisu uzeta iz grčkoga alfabeta nemaju brojevnu vrijednost, sva slova imaju brojevnu vrijednost. Ta je tvrdnja nesporna za prvih dvadeset i osam redaka u gornjoj tablici koji se mogu podijeliti na tri devetice koje označuju jedinice, desetice i stotice, a slovo Ѡ kao 28. po redu označuje broj 1000. Za ona slova koja u slovoredu slijede iza toga znaka brojevna je vrijednost bila sporna. Razlog je tomu činjenica da se veći brojevi razmjerno rijetko pojavljuju u tekstovima, a i kada se pojavljuju, tisućice su najčešće bile opisivane ili riječima ili tako da se ispred riječi *tisuć* ili slova Ѡ stavi jedinica koja pokazuje o koliko je tisuća riječ, primjerice: *šestъ tisućъ i ·ē· satъ i ·m· i ·ē·* (= 6 666) u *II. novljanskom brevijaru* (486a), *·b̃· tisući* (= 12 000) u *Brevijaru Vida Omišljanina* (281a), *·ṽ·č̃* (= 3000) u *Oxfordskom brevijaru* (35a), *·ē̃·č̃·č̃* (= 6000) u *Humskom brevijaru* (138c) ili *·ž̃·č̃* (= 7000) *ovacъ ... i tri č̃ vel' b' lūdi ... i ·d̃·č̃* (= 5000) *suprugъ volovъ i ·d̃·č̃ os' licъ* u *Bribirskom brevijaru* (69d) itd. Stoga je otvoreno pitanje jesu li se u prvobitnoj glagoljici tisućice bilježile sintetički ili samo analitički. Sa sigurnošću se može reći da su u hrvatsko-glagoljskim tekstovima brojevnu vrijednost imala slova Ѡ, ѠI, ѠI, ѠI i ѠI. Potonje je u brojevnoj vrijednosti 5000 u rukopisu *Zrcalo žakna Luke* iz 1445. pronašao već Ivan Črnčić. Josip Hamm pridodao je tomu u svojoj *Staroslavenskoj gramatici* još dva primjera s početka *Knjige o Jobu* (1,3) iz *Rimskoga brevijara D 215* (212v), a još se mogu dodati i primjeri iz vatikanskoga brevijara *Vat. Slav. 19* (316c) *ot ·d̃ hlěbъ ·ū̃ m(u)ži nasiti* i *I. novljanskoga brevijara* (317d) *·ū̃ tisuć' č(lově)k'* koji je osobito zanimljiv zbog toga što je pisar iza brojke koja označuje (5000) dodao riječ *tisuć'* što pokazuje da mu je običnije bilo opisno pisanje toga broja te *Petrisova*

zbornika (86r) *vseh že let' ot začela mira sego do prišastviě h(rsto)va ·ũ·f̃·l̃·b̃·* (= 5552) i rukopisa *Marum manjum* Šimuna Klimantovića iz 1513. godine. Slovo **Ш** s brojevnom vrijednošću 2000 pronašao je Črnčić u vatikanskom brevijaru *Illirico* 5, a potvrđeno je i u drugom dijelu *Moskovskoga brevijara* (197d) te u *Humskom* (123a), *Dabarskom* (286b) i *19. Vatikanskom brevijaru* (342c). Poluglas i **Б** nisu dosad u brojevnoj vrijednosti zabilježeni u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama, ali se oba s brojevnom vrijednošću (**ш** ili **т** = 3000, **б** = 4000) pojavljuju u *Bamberškom glagoljskom abecedariju* iz prve polovice 16. st. i u rukopisnom *Abecedaru* Stjepana Konzula Istranina iz 1564. Osim toga, Ludmila Pacnerová je u češkom glagoljskom *Komestoru* pronašla četiri primjera poluglasa s brojevnom vrijednošću 3000. Slovo **Б** zabilježeno je jednom u *II. vrbničkom brevijaru* (6c) u brojevnoj vrijednosti 800, umjesto uobičajenoga **Ѡ**.

4. Latinična i ćirilična slova u hrvatskoglagoljskim tekstovima

Hrvatski su glagoljaši vješto pisali i hrvatskom ćirilicom (bosančicom) i latinicom. Stoga ne iznenađuje pojava slova iz tih pisama u njihovim tekstovima. To miješanje pisama nije samo rezultat spontanoga, nesvjesnoga prepisivanja, nego je najčešće riječ o svjesnom činu. Već od početka hrvatskoga crkvenoslavenskoga razdoblja u glagoljskim se spomenicima uočava sporadična uporaba latiničnih i ćiriličnih slova. Latinična i ćirilična slova uočena su već u najstarijim hrvatskoglagoljskim natpisima: *Krčkom natpisu*, *Bašćanskoj* i *Senjskoj ploči* te u natpisima iz *Plastova*, *Knina* i *Sv. Petra* u *Šumi*. Slično je i u najstarijim rukopisnim spomenicima: u *Bečkim listićima* pojavljuje se u primjeru *im(er)ek* na listu 2r latinično *I*, a u *Mihanovićevu se fragmentu apostola* najčešće glas [i] piše ćiriličnim slovom и.

4.1. U liturgijskim se kodeksima 14. i 15. st. ćirilica razmjerno rijetko pojavljuje u samom tekstu, a i kad se pojavljuje, onda je to obično u rubrikama/naslovima, u inicijalima i kao tumačenje u crtežima (minijaturama). U vatikanskom misalu *Illirico* 4 više je puta zabilježeno ćirilično slovo ж (ali i latinično) u riječi *těmžde*. Osim toga, ćiriličnim su nadrednim slovima а, о и označene i uloge kod pjevanja *Muke*. Slova а и о mogla bi biti i latinična, ali je slovo и jednoznačno ćirilično, pa je stoga najjednostavnije pretpostaviti isto i za ostala dva slova. U vatikanskom brevijaru *Illirico* 6 na listu 53b pojavljuje se ćirilični inicijal в. U *Brevijaru Vida Omišljanina* ćirilična se slova pojavljuju u rubrikama, osobito u skraćenicu чти (za *čtenije*) koja je ćirilicom napisana oko 20 puta. Osobito su zanimljivi primjeri na listu 291a, u kojem je ч ćirilično, а Ѡ и Б glagoljični, i 291d, u kojem su ч и Ѡ ćirilični, а među njima je glagoljično Ѡ. Osim toga ćirilicom su pisani i neki inicijali: devet puta в, pet puta и te po jednom п (63c) i х (154a) kao i natpisi na crtežima simbola četvorice evanđelista na listovima 40d, 41c, 247a i 257b. U *Misalu Hrvoja Vukčića Hrvatinića* pojavljuje se na listu 223c ćirilični inicijal з, а u *II. ljubljanskom brevijaru* bosančicom su pisane rubrike na listovima 64a (чти право) prvoga dijela te 120b (снє естрз чъ и чътєннє сє) i 127d (рѣѣм ?) drugoga dijela. Znatno su češće hrvatskom ćirilicom pisane bilješke na marginama kodeksa, te kolofoni nekih